
SCENARIUSZ UPAMIĘTNIEŃ NA TERENIE KL PLASZOW

9 CZERWCA 2017
MUZEUM HISTORYCZNE MIASTA KRAKOWA

Zespół scenariuszowy:

Monika Bednarek - MHK

Marta Śmietana- MHK

Kamil Karski – MHK

Ryszard Kotarba – IPN

Beata Łabno – MHK

Tomasz Owoc – MHK

dr hab. Roma Sendyka – UJ

współpraca:

Katarzyna Kocik – MHK

Robert Kulig – MHK

Karolina Ożóg

Spis treści	4
I. HISTORIA OBOZU	6
II. IDEA I ZAŁOŻENIA UPAMIĘTNIEŃ	9
III. TEREN POOBOZOWY	9
1. Stan istniejący.	11
2. Forma przekazu. Drogowskazy.	12
3. Główna trasa zwiedzania - przystanki historyczne i punkty terenowe – załącznik nr 1.	16
4. Zieleń na terenie poobozowym	18
IV. BADANIA ARCHEOLOGICZNE	19
ETAP I (2016/2017)	22
ETAP II (2017)	28
V. SCENARIUSZ WYSTAWY STAŁEJ „KL Plaszow. Przestrzeń-ludzie-historia.”	28
A. Wystawa główna- MEMORIAŁ	36
B. Wystawa główna - SZARY DOM	43
C. Soundmonument – pomnik dźwiękowy	44
D. Wykaz eksponatów – załącznik nr 2.	
VI. ORGANIZACJA RUCHU ODWIEDZAJĄCYCH I INFRASTRUKTURA (MEMORIAŁ, SZARY DOM)	45

Spis załączników:

- Nr 1. Główna trasa zwiedzania - przystanki historyczne i punkty terenowe
- Nr 2. Wykaz eksponatów

I. HISTORIA OBOZU

Obóz Płaszów miał szczególny charakter. Był to obóz powstały na bazie żydowskiego getta.
Mieczysław Pemper

Niemiecki nazistowski obóz pracy i koncentracyjny Plaszow był jednym z trzech obozów koncentracyjnych założonych przez władze niemieckie III Rzeszy na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Osadzano w nim głównie więźniów żydowskich i polskich. Obóz został utworzony przez Niemców w październiku 1942 r. w Krakowie na terenie dwóch dawnych cmentarzy żydowskich, położonych w dzielnicy Wola Duchacka. Powstał jako obóz pracy (Zwangsarbeitslager - ZAL) i był przeznaczony dla kilku tys. więźniów – Żydów ze zlikwidowanego w marcu 1943 r. krakowskiego getta. W latach 1943–1944 osadzono tu część Żydów z likwidowanych gett w Bóchni, Tarnowie, Wieliczce, Rzeszowie, Przemyślu oraz z obozu pracy w Szepienicach. W lipcu 1943 r. Niemcy na terenie obozu utworzyli obóz pracy wychowawczej dla Polaków. Przechowywano w nim mieszkańców Krakowa oraz ofiary pacyfikacji miejscowości podkrakowskich.

W styczniu 1944 r. ZAL został przekształcony w obóz koncentracyjny (Konzentrationslager Plaszow bei Krakau – KL Plaszow). W 1944 r. KL Plaszow był także obozem przejściowym dla Żydów z Węgier, kierowanych do KL Auschwitz. Od wiosny 1944 r. trafiały do niego również transporty więźniów z ewakuowanych obozów w dystryktach lubelskim i radomskim. Z KL Plaszow wywożono transporty więźniów do obozów pracy i koncentracyjnych.

Szacuje się, że przez cały okres funkcjonowania obozu więziono w nim ponad 30 tys. osób, a liczba ofiar zamordowanych w obozie oceniana jest na ok. 5 tys.¹ Największą grupę stanowią Żydzi - ofiary likwidacji krakowskiego getta oraz złapani na tzw. aryjskich papierach, przeznaczonych na śmierć podczas selekcji dokonywanych w obozie. Na terenie obozu rozstrzeliwano również więźniów z krakowskiego więzienia przy ulicy Montelupich, Polaków, Żydów i osoby innej narodowości. Egzekucje i pochówki odbywały się w trzech miejscach straceń: obok starego cmentarza oraz na terenie dwóch dawnych szańców artyleryjskich, zwanych H-górka i C-dółek.

¹ Informacja na podstawie prowadzonych obecnie badań Ryszarda Kotarby

W szczytowym okresie rozwoju obozu (połowa 1944 r.) liczba więźniów wynosiła ponad 20 tys., a na jego terenie znajdowało się ok. 200 obiektów: baraki więźniarskie i produkcyjne, zabudowania gospodarcze, budynki infrastruktury obozowej, domy i mieszkania zajmowane przez załogę. Teren obozu obejmował wtedy 80 ha.

W sierpniu 1944 r. zaczęła się likwidacja KL Plaszow. Niemcy rozpoczęli wywożenie więźniów i infrastruktury obozowej (części baraków, wyposażenie warsztatów itp.). 14 stycznia 1945 r. ostatnia grupa ok. 600 więźniów KL Plaszow wyruszyła pieszo w kierunku KL Auschwitz.

Od 19 stycznia do końca 1945 r. na terenie obozu stacjonowała Armia Czerwona, pustosząc poobozowy teren. Po jej wyjściu obóz stał się dostępny dla każdego, a proces dewastacji postępował.

II. IDEA I ZAŁOŻENIA UPAMIĘTNIEŃ

Muzeum – Miejsce Pamięci na terenie KL Plaszow powstaje, by przywrócić pamięć o ofiarach obozu. W ciągu 72 lat, które minęły od zakończenia wojny, świadomość historii tego miejsca stopniowo ulegała zatarciu – mimo inicjatyw upamiętniających podejmowanych przez byłych więźniów, organizacje kombatanckie i władze samorządowe. W ich wyniku na terenie dawnego obozu powstały pomniki, a zachowany, niezabudowany obszar 40 ha został objęty opieką konserwatorską. Jednak wobec braku czytelnych relikwów infrastruktury obozowej i wobec faktu, że większość ocalałych więźniów wyemigrowała z Polski, miejsce to nie doczekało się spójnego, całościowego upamiętnienia.

W 2006 r. Gmina Miejska Kraków ogłosiła konkurs na projekt architektoniczny upamiętniający KL Plaszow. Zwycięska praca autorstwa Grupy Proxima Sp. z o.o. nie została jednak zrealizowana. Obecnie jest ona podstawą do dalszych działań na rzecz upamiętnienia, podejmowanych przez władze miasta Krakowa.

26 stycznia 2017 r. Gmina Miejska Kraków, Gmina Wyznaniową Żydowska w Krakowie i Muzeum Historyczne Miasta Krakowa podpisały porozumienie, na mocy którego MHK stało się opiekunem przyszłego Miejsca Pamięci, a stworzony przez muzeum scenariusz stanie się podstawą modyfikacji istniejącego projektu.

Muzeum – Miejsce Pamięci KL Plaszow będzie częścią Trasy Pamięci Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, na którą dotychczas składały się obiekty związane z historią Krakowa lat 1939-1945: Fabryka Emalia Oskara Schindlera, Apteka pod Orłem i Ulica Pomorska.

Idea upamiętniania terenu KL Plaszow zakłada zachowanie autentyczności przestrzeni poobozowej poprzez uczynienie i oznaczenie relikwów (fundamentów budynków, dróg, placu apelowego itp.), wskazanie i zabezpieczenie miejsc egzekucji oraz wyraźne oznaczenie obszarów przedwojennych cmentarzy żydowskich poprzez rodzaj ogrodzenia przebiegającego wzdłuż ich przedwojennych granic.

Obszar KL Plaszow został w okresie powojennym częściowo zabudowany, do przedwojennych domów powrócili ich właściciele, wysiedleni przez Niemców w czasie budowy obozu. Stąd potrzeba wyraźnego zaznaczenia granicy Miejsca Pamięci, obejmującego głównie teren części mieszkalnej i przemysłowej dawnego obozu.

Oznaczenie granic Miejsca Pamięci odbędzie się poprzez transparentne ogrodzenie całego obszaru objętego opieką muzealną.

Obok terenu poobozowego ważnym elementem upamiętnienia będzie wystawa stała na temat historii obozu, mieszcząca się w dwóch obiektach: zabytkowym Szarym Domu przy ul. Jerozolimskiej oraz w nowo wybudowanym budynku, tzw. Memoriale, ulokowanym poza historycznym terenem obozu, pomiędzy ul. Kamieńskiego i Swoszowicką.

Scenariusz upamiętnienia zakłada minimalną ingerencję w teren poobozowy oraz posłużenie się kompetencjami architektów krajobrazu w celu ochrony i uczytelnienia autentyzmu miejsca. Podstawą do podjętych działań koncepcyjnych są wyniki badań archeologicznych oraz materiały zgromadzone w wyniku kwerend wykonywanych przez zespół scenariuszowy powołany przez dyrektora MHK Michała Niezabitowskiego. Nad pracą zespołu opiekę merytoryczną sprawuje dyrektor ds. naukowych MHK Jacek Salwiński. Działania te prowadzone są w oparciu o środki z grantu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, przyznane na lata 2016-2017.

Rama: Rama doświadczenia Miejsca Pamięci

Na doświadczenie Miejsca Pamięci złożą się pięć elementów:

- a) Teren poobozowy – zachowany krajobraz o znaczeniu historycznym
- b) Szary Dom – wystawa stała, historie indywidualne więźniów
- c) Memoriał - wystawa stała, część historyczna
- d) Soundmonument – pomnik muzyczny
- e) Wirtualny przewodnik

Założeniem projektu jest różnicowanie doświadczenia odwiedzającego, tak by stymulować jego uwagę poprzez pracę na wielu poziomach (wiedzy, emocji, pamięci). Zakładamy więc, że poszczególne elementy składowe Miejsca Pamięci będą miały różne profilowanie:

- a) doświadczenie otwartego terenu – oprócz pełnienia roli informacyjnej buduje szerszą humanistyczną refleksję
- b) Memoriał – wystawa pełni rolę informacyjną. Wyjaśnia w szczegółach odwiedzającym to, co już zobaczyli lub za chwile oglądną. Tu budujemy wiedzę historyczną.
- c) Szary Dom – akcent na doświadczenie, losy indywidualne, emocje. Odwiedzający ma możliwość upodmiotowienia losu więźniów i odniesienia się do nich jednostkowo, rozwija się jego wrażliwość i empatia.

- d) Soundmonument – pomnik dźwiękowy złożony z utworów muzycznych, skomponowanych przez współczesnych kompozytorów, odnoszący się do powiązanych historycznie z obozem zapisów nutowych.
- e) wirtualny przewodnik - odwiedzający może pogłębić wiedzę, dowiedzieć się więcej o ofiarach obozu. Przewodnik będzie dodatkową warstwą informacyjną na terenie otwartym. Dzięki przeniesieniu informacji do przestrzeni cyfrowej możliwe będzie równoczesne osiągnięcie kilku istotnych celów: ograniczenie interwencji w teren i ocalenie efektu autentyzmu, umożliwienie odwiedzającym podejmowania samodzielnych wyborów w kwestii ukierunkowania i głębokości zaangażowania oraz udostępnienie cennych materiałów, dla których nie znajdzie się miejsce w Memoriale.

W projekcie architektonicznym Grupy Projektowej Proxima Sp. Z o.o. (obecnie GPP Sp. z o. o.) został niejako odwrócony naturalny, zgodny z historycznym porządek zwiedzania Miejsca Pamięci. Architekci usytuowali bowiem zaplecze turystyczne (parkingi, sanitariaty, księgarnia, przewodnicy etc.) obok budynku Memoriału, w którym ulokowano wystawę o historii miejsca oraz część administracyjną/funkcjonalną muzeum. Wynika to głównie z braku możliwości umiejscowienia takiego zaplecza przy gęsto zabudowanej ulicy Jerozolimskiej, przy której znajdowała się historyczna brama główna do obozu, a postawienie nowego budynku muzealnego na terenie Miejsca Pamięci jest wykluczone.

Akceptując wybór projektantów zalecamy rozpoczęcie zwiedzania od budynku Memoriału. Zakładamy jednak, że część odwiedzających rozpocznie wizytę w Miejscu Pamięci od Szarego Domu, przy ul. ulicy Jerozolimskiej, i będzie ją kontynuować poprzez doświadczenie terenu poobozowego. Z uwagi na ograniczenia komunikacyjne w tej części miasta opcję tę rezerwujemy raczej dla zwiedzających indywidualnych.

III. TEREN POOBOZOWY

Teren poobozowy jest najsilniejszym przekąznikiem treści o historii miejsca. W jego pustce ślady przeszłości są dzisiaj dyskretne: tarasowe niwelacje terenu pod baraki, relikty architektoniczne, uczytelnione plac apelowy i sieć dróg obozowych. Trzeba posiadać pewną wiedzę o tym, że w tym miejscu był KL Plaszow, by w pełni czytać znaki zachowane na powierzchni gruntu. Jednak ta znikomość autentycznych śladów nie sprawia, że przekaz tego miejsca traci siłę historycznej prawdy, wręcz przeciwnie, obserwowane reakcje odwiedzających pozwalają wnosić, że to właśnie surowy i minimalny ślad przeszłości w terenie robi największe wrażenie i mobilizuje do refleksji. Można z tego wnioskować, że nawet nieliczne zachowane materialne ślady przeszłości, odpowiednio zaakcentowane, stworzą autentyczny, najbardziej przemawiający do odwiedzających przekaz o historii KL Plaszow.

Proponowane upamiętnienie będzie bazować na szacunku wobec materialnych śladów przeszłości łącząc wynikającą stąd refleksję z efektami trwających właśnie badań archeologicznych terenu poobozowego. Zespół materialnych świadków rozproszony na 40 ha zachowanego obszaru stanie się autentycznym partnerem doświadczenia zwiedzających, osią emocjonalnej narracji Miejsca Pamięci.

1. Stan istniejący.

Przedmiotem projektu jest teren wpisany do Rejestru Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego (A-1120, 24.X.2002), obejmujący obszar ok. 40 ha (z 80 ha pierwotnie zajmowanych przez obóz koncentracyjny) wraz z Szarym Domem. Znajdują się na nim zachowane relikty obozowej przeszłości oraz powojenne pomniki:

1. Krzyż na miejscu egzekucji- H-Górcze, powstały ok. 1946 r. dla upamiętnienia Polaków zgładzonych w obozie.
2. Pamiątkowy głaz z tablicą upamiętniający Żydów, ofiary obozu, postawiony pierwotnie prawdopodobnie ok. 1946 r. na szczycie fosy okalającej szaniec - miejsce egzekucji C-Dółek, postawiony z inicjatywy Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie.
3. Pomnik Ofiar Faszyzmu, autor: Witold Cęckiewicz, na terenie C-Dółka, odsłonięty 3 września 1964 r. Fundatorzy: Rada Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy i Kraju, Miejska Rada Narodowa w Krakowie i Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce.

4. Głaz upamiętniający 13 Polaków rozstrzelanych koło cmentarza żydowskiego przy ul. Abrahama przez oddziały policji niemieckiej we wrześniu 1939 r., odsłonięty w 1984 r. Fundator: Krakowski Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa.
5. Pomnik upamiętniający węgierskie Żydówki, więzione przejściowo w 1944 r. w KL Plaszow przed wysłaniem do obozu zagłady KL Auschwitz, odsłonięty w 2000 r., fundator: Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie.
6. Nagrobek Sary Szenirer, postawiony w 2004 r., na terenie cmentarza przy ul. Abrahama, na którym w 1934 r. została pochowana.
7. Pomnik upamiętniający żołnierzy Armii Krajowej, członków tzw. policji granatowej, rozstrzelanych na terenie KL Plaszow, odsłonięty w 2012 r., fundator: Ogólnopolskie Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna 1939”.

Pomniki zostaną zachowane w dotychczasowych lokalizacjach, a dwa z nich ustawione na miejscach masowych egzekucji (krzyż z 1946 r. i Pomnik Ofiar Faszyzmu autorstwa Witolda Cęckiewicza z 1964 r.) zostaną dodatkowo wyodrębnione w projektowaniu całości upamiętnienia. Zachowane i wyeksponowane zostaną również ślady przedwojennej przeszłości miejsca: cmentarze żydowskie z Szarym Domem i ruinami hali przedpogrzebowej.

Poza terenem upamiętnienia, ze względów, o których wspomniano wcześniej, znajdują się budynki historyczne, domy przy ul. Jerozolimskiej, Heltmana i Pańskiej, które służyły jako mieszkania dla oficerów SS i funkcjonariuszy obozowych. Wśród nich znajduje się willa przy ul. Heltmana 22, w której mieszkał komendant obozu Amon Göth.

Obecnie teren przyszłego upamiętnienia przypomina bezpieczny nieużytek o niezdefiniowanym przeznaczeniu co generuje zachowania typowe na tego typu terenach w centrum miasta. Pełni rolę rekreacyjną dla spacerowiczów, rowerzystów, osób wyprowadzających psy i urządzających pikniki. Jednym z założeń projektowania Miejsca Pamięci jest uświadomienie osobom odwiedzającym, że jest to obszar naznaczony historycznie, wymagający szacunku. Autorzy proponują osiągnąć ten cel poprzez wyznaczenie granic upamiętnienia, odpowiednie zaprojektowanie zieleni, ustawienie tablic informacyjnych i regulaminów przebywania na terenie Miejsca Pamięci.

2. Forma przekazu. Drogowskazy.

Ze względu na rozproszoną lokalizację reliktyw teren poobozowy potrzebuje dodatkowych znaków - drogowaskazów, punktów pobudzenia wyobraźni, ale i zakotwiczenia zwiedzającego w topografii tego obszaru.

Funkcją drogowaskazów będzie przekazanie zwiedzającemu treści, że miejsce w którym się znajduje, jest cmentarzem i Miejscem Pamięci, wobec tego należy traktować tę przestrzeń z szacunkiem, bo była ona najbliższym towarzyszem cierpienia ofiar obozu. Drogowskazy będą znajdować się we wskazanych poniżej lokalizacjach, które tworzą jedną trasę zwiedzania. Jej dominantą będzie kwestia śmierci ofiar, uwypuklona poprzez zaakcentowanie trzech miejsc masowych egzekucji znajdujących się obok cmentarza gminy podgórskiej oraz na terenie dawnych szanów artyleryjskich, zwanych H-górka i C-dółek. Drogowskazy jak i inne obiekty małej architektury powinny mieć spójną stylistycznie formę adekwatną do ogólnie przyjętego wyrazu architektonicznego

Typy oznaczeń:

- **Przystanek historyczny** – miejsce lub/i obiekt istotne w budowaniu narracji o historii obozu, forma: opisowe tablice informacyjne, usytuowane na wysokości talii zwiedzającego, tak, by nie zasłaniały widoku na teren poobozowy, oznaczamy cyfrą rzymską, tekst w języku polskim i angielskim
- **Punkty terenowe** – wskazujące na zachowane relikty, forma: prostokątna, najlepiej kamienna, ulokowana jak najbliżej gruntu, treść jedno lub dwuwyrzowa, oznaczamy cyfrą arabską, tekst w języku polskim i angielskim.

Właściwe akcenty opowieści w terenie otwartym powinny zostać rozłożone pomiędzy autentyczne, w miarę możliwości uczytelnione, relikty przeszłości historycznej KL Plaszow.

Forma zastosowana przy konstrukcji przystanków historycznych i punktów terenowych będzie surowa i oszczędna. Materiały najbardziej właściwe do osiągnięcia tego celu, odporne na zniszczenie i wpływ czasu to: kamień (wapień), beton, żeliwo, brąz i stal. To proste konstrukcje o powtarzalnym kształcie zostaną posadowione na terenie poobozowym, który zostanie przekształcony w duchu służebności wobec znajdującego się tu Miejsca Pamięci.

Inne elementy wykorzystane do zbudowania trasy doświadczenia terenu poobozowego:

- Istniejące drogi poobozowe – wzdłuż nich lokowane będą przystanki historyczne
- Wyniki badań archeologicznych – wpłyną na oznaczenie punktów terenowych
- Mapa terenu - będzie podstawowym przewodnikiem po terenie poobozowym
- Makieta-odlew (z alfabetem Braille'a), ew. dwie makiety, przy Memoriale i Szarym Domu, pozwolą na zorientowanie się w terenie osobom niewidomym i słabowidzącym oraz ułatwią orientację pozostałym zwiedzającym.

3. Główna trasa zwiedzania - przystanki historyczne i punkty terenowe – załącznik nr 1.

Tablice informacyjne – przystanki historyczne i niewielkie oznaczenia - punkty terenowe - złożą się na podstawową trasę zwiedzania terenu. Zostaną ulokowane tak, by zapoznać zwiedzających z najważniejszymi, ale też najbardziej tragicznymi wydarzeniami i elementami topografii obozowej.

Proponowana trasa zwiedzania rozpoczyna się w okolicach drugiej bramy obozowej, u zbiegu ul. Swoszowskiej i Abrahama. Wychodząc z budynku Memoriału trasa prowadzi początkowo historyczną, przedwojenną ulicą Abrahama, w czasie wojny Bergstrasse, która oddzielała część mieszkalną obozu od części przemysłowej.

Skręcając z głównej drogi w zachowaną po lewej ścieżkę, zwiedzający wejdzie na teren części mieszkalnej. Po lewej minie obszar szpitala obozowego (I) i ulokowany naprzeciw obszar gospodarczy (II). Dalej droga skręca w prawo. Wąska ścieżka, którą będzie się poruszać, to przedwojenna ulica Jerozolimska.

Na zboczu po lewej stronie ścieżki znajdowały się baraki przeznaczone dla więźniarek żydowskich. W jednym z nich mieściła się obozowa ochronka dla dzieci – Kinderheim, skąd w maju 1944 r. strażnicy SS zabrali wszystkie dzieci. Wysłano je do KL Auschwitz, gdzie zginęły. W obozie uratowało się jedynie kilkanaścioro. Poniżej baraków dla kobiet, tuż przy drodze, mieścił się barak żydowskiej straży obozowej (barak OD-manów), a po prawej stronie na rozległej łące baraki mieszkalne dla więźniów żydowskich, rozmieszczone w dwóch rzędach. Baraki przylegały do obszernego placu apelowego (IV), którego zarys jest do dziś czytelny w terenie. Następnie mijając po lewej zarośnięty obecnie drugi kamieniołom obozowy zwiedzający wchodzi na teren cmentarza przedwojennej gminy żydowskiej w Podgórzu (V). Cmentarz został

przez Niemców zbezczeszczone i zdewastowane, na jego terenie umieszczono baraki, w których dokonywano procedury lagrowania więźniów oraz łaźnie obozowe. Jest to ważne miejsce na trasie zwiedzania także z tego powodu, że przy północnej granicy cmentarza mieścił się masowy grób (VI), w którym pochowano ofiary likwidacji getta w marcu 1943 r. oraz osoby rozstrzeliwane na miejscu w obozie w okresie od marca do września 1943 r.

Idąc dalej przedwojenną ulicą Jerozolimską mija się po prawej teren, gdzie w 1943 r. postawiono baraki dla polskich więźniów obozu pracy wychowawczej (X), a następnie ruiny hali przedpogrzebowej nowego cmentarza gminy żydowskiej w Krakowie (VII) i dochodzi do Szarego Domu, w którym mieści się wystawa stała (VIII).

W tej okolicy poznajemy też historię niezachowanej części administracyjnej obozu, rozciągającej wzdłuż dzisiejszej ul. Jerozolimskiej i Heltmana oraz na lewo od nich, w kierunku ul. Wielickiej, wzdłuż której ciągnęło się ogrodzenie obozu.

Od Szarego Domu zwiedzający porusza się następnie w górę, ponownie ulicą Abrahama, mijając po lewej pierwszy kamieniołom obozowy z zachowanymi wykutymi w skale schronami przeciwlotniczymi dla załogi obozu (IX), a po prawej teren cmentarza gminy żydowskiej w Krakowie. Ponownie mija miejsce, gdzie stały baraki więźniów obozu pracy wychowawczej dla Polaków (X).

Na wysokości stawów przeciwpożarowych i drogi prowadzącej na plac apelowy zwiedzający skręca w lewo pod górę. Droga wiedzie wzdłuż tarasów, na których stały baraki części przemysłowej obozu. Do budowy dróg obozowych i podmurówek baraków wykorzystywany był urobek z miejscowych kamieniołomów, dostarczany na miejsce kolejką wąskotorową. Do ciągnięcia wagonów kolejki wykorzystywano więźniarki.

Na końcu ścieżki, na górze znajduje się kolejny ważny punkt – ułożone w dawnym szańcu artyleryjskim miejsce egzekucji i masowy grób – H-górka, obecnie upamiętnione krzyżem (XI). W okresie od września 1943 r. do końca stycznia 1944 r. rozstrzeliwano w tym miejscu żydowskich więźniów obozu. Po zapełnieniu fos szańca ciałami teren został zasypyany i zniwelowany, a na grobie postawiono baraki.

Obok miejsca egzekucji biegnie droga, pierwotnie służąca do komunikacji pomiędzy obiektami austriackiej XIX-wiecznej twierdzy Kraków, a w czasie wojny zaadoptowana na potrzeby obozu.

Kierując się na prawo i następnie na lewo zwiedzający znajdzie się na zboczu pierwszego kamieniołomu. Tutaj stała wieża obserwacyjna przeciwlotnicza z karabinem maszynowym.

Z tego miejsca można zobaczyć panoramę terenu poobozowego. Obok znajduje się duży wykop, miejsce po basenie obozowym przeznaczonym dla Amona Götha.

Następnie wracając na drogę główną zwiedzający kieruje się na prawo w kierunku Pomnika Ofiar Faszyzmu. Wzdłuż drogi stały baraki przemysłowe i zaplecze komanda budowlanego obozu (XIII). Droga dochodzi do miejsca, gdzie znajdował się drugi szaniec artyleryjski, wykorzystywany przez strażę obozu do przeprowadzania masowych egzekucji, w okresie od lutego 1944 do jesieni 1944 roku – C dołek (XIV). W tym miejscu rozstrzeliwano głównie więźniów policyjnych przywożonych na egzekucje spoza obozu, przede wszystkim z więzienia przy ul. Montelupich. Obecnie na miejscu egzekucji znajduje się dominujący nad otoczeniem Pomnik Ofiar Faszyzmu oraz głaz pamiątkowy upamiętniający żydowskich więźniów obozu. W pobliżu stoją również pozostałe pomniki. Spod pomnika można pójść w dół ulicą Swoszowicką, w kierunku budynku Memoriału lub skręcając w prawo, ulicą Abrahama dojść do ul. Jerozolimskiej.

Zaproponowana trasa zwiedzania obejmuje najważniejsze miejsca- **Przystanki historyczne**. W zależności od czasu i możliwości fizycznych odwiedzających może ona być modyfikowana, skracana lub uzupełniana o dodatkowe niżej wymienione **Punkty terenowe**.

Przystanki historyczne

- I. Szpital obozowy
- II. Obszar gospodarczy
- III. Część kobieca z Kinderheimem
- IV. Plac apelowy
- V. Stary cmentarz + kwarantanna: łaźnia, odwszalnia, magazyn mienia Polaków
- VI. Masowy grób
- VII. Hala przedpogrzebowa
- VIII. Szary Dom
- IX. Kamieniołom I
- X. Obóz pracy wychowawczej dla Polaków
- XI. Masowy grób - H-górka
- XII. Okolice basenu, punkt widokowy, historyczna panorama obozu
- XIII. Obszary przemysłowe
- XIV. Masowy grób - C-dołek

Punkty terenowe

1. Wartownia
2. Oddział chirurgii
3. Lodownia/e
4. Oddział wewnętrzny
5. Budynek wchodzący w skład rewiru (domniemany szpital polski)
6. Barak OD-manów
7. Kinderheim
8. Latryna w części kobiecej obozu
9. Pralnia
10. Latryna/umywalnia
11. Latryna
12. Barak lekarzy i grabarzy
13. Magazyn żywnościowy
14. Przedwojenny budynek Towarzystwa Ochrony Zdrowia/czerwony dom/piekarnia
15. Barak męski
16. Barak kobiecy
17. Mur Cmentarza Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie
18. Mur Podgórskiego Cmentarza Żydowskiego
19. Hala przedpogrzebowa/ Łaźnia
20. Nowa łaźnia
21. Szpital SS
22. Komendantura
23. Biuro zarządu obozu
24. Basen/zbiornik wodny
25. Schron przeciwlotniczy
26. Warsztat elektryczny
27. Magazyn murowany
28. Drukarnia
29. Papiernia
30. Warsztaty papiernicze
31. Barak w części przemysłowej

- 32. Stolarsnia
- 33. Warsztaty metalowe
- 34. Ślusarnia i blacharnia
- 35. Wychowawczy obóz dla Polaków
- 36. Piwnica na ziemniaki
- i inne, zgodne z pracami archeologicznymi, których wyniki będą wpływały na modyfikację projektu.

4. Zieleń na terenie poobozowym

Drogowskazy zyskają właściwe znaczenie tylko dzięki osadzeniu ich w celowo zaprojektowanej zieleni. Projektowanie takie powinno opierać się na doświadczeniu projektanta związanym nie tylko z wiedzą o kształtowaniu szaty roślinnej w terenach otwartych, ale również konieczne jest odniesienie tego działania do praktyk współcześnie stosowanych w Miejscach Pamięci.

Roślinność w terenie poobozowym stanie się tłem i przekąźnikiem treści o historii miejsca.

Właściwe ukształtowanie zieleni jest jedyną szansą na to, by dzięki swej dyskretnej ale świadomie kształtowanej formie stała się nośnikiem opowieści. Zachowane w przestrzeni autentyczne relikty zyskają przez to właściwe znaczenie, a pustka 40 ha nie będzie świadectwem amnezji, lecz stanie się głosem mówiącym o przeszłości miejsca. Uporządkowanie roślinności pozwoli na uzupełnienie ważnych informacji o terenie obozu.

Zagrożeniami wynikającymi z braku kształtowania zieleni są: niszczenie reliktyw oraz kompletne przekształcenie przestrzeni z powodu naturalnej siły rozwoju tkanki zielonej. Dlatego konieczne jest wykonanie projektu zarządzania zielenią na tym obszarze i włączenie go w całość opracowania.

Przy projektowaniu zieleni na terenie Miejsca Pamięci należy uwzględnić i podkreślić:

- relikty wskazane w toku prac archeologicznych i czytelne obecnie,
- miejsca egzekucji – należy wyodrębnić te miejsca, stworzyć sferę sacrum, uniemożliwić wejście w tereny o znaczeniu mogiły, dążyć do ujednolicenia oznaczeń trzech miejsc egzekucji,
- teren cmentarzy,

- obrys placu apelowego, uczyniając go za pomocą środków najbardziej czasowo trwałych (inny rodzaj kamienia, roślinność, właściwa izolacja),
- sieć istniejących dróg (nie wyznaczać nowych),

Dodatkowo:

- należy właściwie zaprojektować infrastrukturę funkcjonalną w terenie poobozowym: ławki (okolice Memoriału i Szarego Domu), kosze na śmieci, ułatwienia i zabezpieczenia dostępu do miejsc sezonowo niebezpiecznych,
- interweniować przeciwko inwazyjnym reklamom widocznym z terenu obozu –wprowadzić nasadzenia drzew korygujące ekspozycje widokową elementów agresywnych, niewskazanych w przestrzeni dawnego obozu.

Uwaga podstawowa: Dopuszcza się korektę punktów terenowych w rezultacie prac archeologicznych, które zostaną wykonane do końca 2017 r.

IV. BADANIA ARCHEOLOGICZNE

Założenia i cele

Specjalizacja badań archeologicznych traktujących o materialnych pozostałościach z okresu XX w., w tym archeologia Holokaustu, jest obecnie jednym z wiodących problemów tzw. *archeologii współczesnej przeszłości*. Wiąże się ona z zastosowaniem metodyki i teorii prac archeologicznych wobec reliktyw przeszłości związanych z czasami najnowszymi.

Badania terenowe (ogłędziny i inwentaryzacje terenu, badania prospekcyjne, wykopaliska) w naturalny sposób stanowią końcowy etap długotrwałego procesu analizy źródeł, niedostępnych w przypadku klasycznych badań archeologicznych, skupiających się na pradziejach lub średniowieczu. Oprócz licznych fotografii, planów, rysunków, etc. do najważniejszych archiwaliów należy zaliczyć relacje i wspomnienia świadków, które czynią teren realnie wypełniony ludzką historią, nadając mu niezwykle istotnego znaczenia społecznego.

W bezpośrednim polu zainteresowania archeologii czasów najnowszych znajdują się miejsca wyjątkowe ze względu na swoją tragiczną historię, tj. lokalizacje masowych zbrodni, konfliktów zbrojnych oraz obozów koncentracyjnych i miejsc internowania, gdzie zabytki archeologiczne są dramatycznym świadectwem ludzkich losów. W przypadku dziejów najnowszych to właśnie okres II wojny zaciążył najbardziej na rozumieniu takich miejsc, naznaczając je silnymi emocjami, pamięcią o ludzkim cierpieniu, ale także znajdując swoje odbicie w kulturze materialnej.

Niekiedy takie miejsca uległy daleko idącym przekształceniom, które po części uniemożliwiają ich niezakłócony odbiór. W przypadku badań na terenie KL Plaszow problem ten jest również częściowo widoczny. Obecnie część obszaru obozu wtopiła się w miejską tkankę, uległa zabudowie, a przez część mieszkańców pozostały teren traktowany jest jako obszar rekreacyjny. Brak widocznych na pierwszy rzut oka reliktyw przeszłości, czyni teren obozu pozornie pustym, wpisanym w zmieniający się krajobraz współczesnego miasta.

Celem prowadzonych na terenie KL Plaszow przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa badań archeologicznych jest zlokalizowanie i zweryfikowanie części zabudowań obozu. Badania archeologiczne stanowią jedno z narzędzi pomocnych w długotrwałym procesie przywracania pamięci o obozie. Oprócz widocznych śladów, badaniom archeologicznym poddane zostaną także relikty architektoniczne, nawarstwienia i ruchome obiekty historyczne (artefakty), które znajdują się pod powierzchnią ziemi. Rozeznanie terenowe daje niepowtarzalną szansę na ich

dokładną weryfikację, przebadanie, a w przyszłości zabezpieczenie. Dotyczy ono już nie tylko formy zastanej, zachowanej obecnie, ale pozwala na odczytanie obozowej historii i uwidocznienie skali (realnej powierzchni) założenia przestrzennego, jakim był KL Plaszow.

Badania archeologiczne na terenie KL Plaszow zostały zaplanowane jako dwuetapowe rozpoznanie terenu w latach 2016-2017. Już w trakcie badań powierzchniowych i inwentaryzacji terenu prowadzonych zimą 2016 r. i wczesną wiosną 2017 r. zlokalizowano ponad 50 zespołów reliktyw architektonicznych poszczególnych budynków obozowych oraz ok. 60 (zespołów) artefaktów zlokalizowanych bezpośrednio na powierzchni gruntu. Jest to zapewne zaledwie niewielki ułamek przedmiotów znajdujących się pod ziemią. W trakcie badań wykopaliskowych pozyskane zostaną najpewniej drobne przedmioty. Rzeczy te, często zniszczone, porzucone lub zagubione znajdowały się bezpośrednio w centrum obozowego życia, były używane przez więźniów lub załogę obozu na co dzień, a odnajdywane obecnie stanowią namacalny dowód historii tego terenu.

ETAP I (2016/2017)

W pierwszy etapie przeprowadzono wyłącznie badania opierające się na prospekcji geofizycznej terenu – badania wykonano metodą geomagnetyczną (1) wykonano także zdjęcia lotnicze, czego efektem jest ortofotomapa (2) oraz skanowanie LIDAR, pozwalające na skonstruowanie numerycznego modelu powierzchni terenu (3).

1. Metoda geomagnetyczna

Opis metody:

Badania geomagnetyczne mogą przyczynić się do określenia precyzyjnej lokalizacji miejsc nietypowych, wskazujących działanie wysokiej temperatury, ślady przepaleń, np. kotłów przy łażniach (odczytana anomalia jest wówczas skutkiem tzw. termicznej magnetyzacji szczątkowej), skupisk przedmiotów metalowych lub innych ferromagnetyków oraz w umiarkowanym stopniu nieruchomych obiektów archeologicznych (ze względu na tzw. różną podatność magnetyczną).

Cel :

Działanie kompleksowe. Ogólne rozpoznanie terenu poobozowego w jak największej, możliwej skali.

Wyniki:

- a) W trakcie badań wskazano szereg anomalii, pozwalających częściowo na rekonstrukcję topografii obozu. Niestety w dużej części pierwotny układ stratygraficzny (oryginalna akumulacja warstw) został wtórnie zakłócony (przekop pod wodociągi w centralnej części obozu i na północ od cmentarza gminy podgórskiej; wzdłuż ulicy Abrahama, w zachodniej części obszaru objętego opieką konserwatorską dodatkowo stwierdzono zespół licznych zakłóceń, które mogą być wynikiem akumulacji dużej ilości przedmiotów metalowych, być może w ramach "dzikiego" wysypiska śmieci).
- b) W sąsiedztwie tzw. piwnicy na ziemniaki (bud. 88) zarejestrowano regularną anomalię, która nie pokrywa się historycznymi budynkami obozu. W początku XX w. istniał jednak w tym miejscu jeden z magazynów broni/amunicji (Munit. Dep. No. 7) Twierdzy Kraków; w tym rejonie widoczny jest także częściowo zarys budynku nr 88.
- c) Najbardziej wyróżniające się anomalie zarejestrowano na terenie starego cmentarza, w otoczeniu dawnych łaźni (jedna z nich była urządzona w budynku hali przedpogrzebowej). Można domniemywać, że odczyt ten jest wynikiem magnetyzacji termicznej, powstałej na skutek funkcjonowania w tym miejscu kotłów podgrzewających wodę; przy północnej granicy starego cmentarza (ale w jego obrębie) zlokalizowano kolistą, mozaikową anomalię, która najprawdopodobniej łączy się z wybierzyskiem, widocznym na zdjęciach lotniczych z maja i sierpnia 1944 r.
- d) Na terenie nowego cmentarza, w strefie północnej jego granicy, zarejestrowano liniową anomalię, będącą najpewniej śladem po masywnym, murowanym ogrodzeniu nekropoli.
- e) Widoczne są również liniowe anomalie wzdłuż rynsztoków budynków pralni i latryn (bud. 23, 27, 32), będące kanałami/odpływami, częściowo czytelnymi powierzchniowo.
- f) Częściowo liniowe nagromadzenie odczytów jest widoczne dookoła zabudowań kwarantanny (bud. 44).
- g) Na tyłach latryny dla kobiet (bud. 7) również zdiagnozowano kolistą anomalię, możliwe że jest ona związana z budową stawu przeciwpożarowego w tej części obozu.
- h) Nagromadzenie bardzo drobnych, punktowych anomalii jest widoczne w obrysach niektórych baraków mieszkalnych w części męskiej.

2. Wykonanie ortofotomapy

Opis metody:

Metoda ta polega na wykonaniu sekwencji zdjęć z odpowiedniej wysokości (np. z drona lub samolotu), a następnie stworzenie dokładnego odwzorowania terenu obozu przez wielowymiarową fotografię i wpisanie jej w obrany układ współrzędnych geograficznych w celu uzyskania płaskiego obrazu. Metoda analizy zdjęć lotniczych polega na obserwacji całej serii powstałych ortofotomap (również w wolnej domenie) i określeniu wyznaczników (np. cieniowych, wegetacyjnych, śniegowych), które mogą częściowo sugerować istnienie obiektów archeologicznych, w tym np. fundamentów, zniwelowanych wkopów itp., nieczytelnych terenowo.

Cel :

Jak powyżej.

Wyniki:

- a) Większość reliktywów czytelnych terenowo i zinwentaryzowanych w trakcie prac nad projektem Grupy Projektowej Proxima Sp. z o.o. w 2006 r. jest widoczna na fotografiach lotniczych.
- b) Dodatkowo w wyniku analizy porównawczej zdjęć archiwalnych zlokalizowano m. in. baraki obozu pracy wychowawczej dla Polaków.
- c) Częściowo zmieniła się wegetacja w obszarze przemysłowym; wyraźnie widoczne są linie drzew i roślin głęboko ukorzenionych, poza obrębem budynków, gdzie istniały silnie zbite struktury poziomów użytkowych (np. posadzek).
- d) Uwidoczniono rzeczywisty zarys szańca artyleryjskiego (H-Górki), nieczytelny w okresie letnim.

3. Skanowanie powierzchni terenu byłego obozu metodą LIDAR oraz wykonanie numerycznego modelu powierzchni terenu.

Opis metody:

Metoda polega na wielokrotnych przelotach dronem z zamocowanym nadajnikiem i odbiornikiem jednocześnie. Urządzenie wysyła wiązkę lasera (12 punktów na m²) a następnie dokładnie odczytuje długość wiązki powracającej. W ten sposób tworzy się chmury punktów skaningu

lotniczego ALS LiDAR, które zostają następnie przetworzone na trójwymiarowy model wysokości terenu. Numeryczny model powierzchni terenu pozwala na praktyczne wyeliminowanie pokrywy roślinnej w obserwacjach, bez fizycznej ingerencji w teren;

Cel :

Jak powyżej.

Wyniki:

Wykonanie pomiarów LIDAR-owskich i konstrukcja numerycznego modelu powierzchni terenu okazała się być najbardziej przydatną metodą, pozwalającą w dużym stopniu na uściślenie ustaleń o topografii obozu. Wykonany model unaoczniał skalę działań planistycznych. Niemal w każdym przypadku czytelne są niwelacje wykonane pod konkretne budynki, niekiedy bardziej wyraźne (jak w części przemysłowej) lub mniej, np. wzdłuż zabudowy po stronach wschodniej i zachodniej placu apelowego.

ETAP II (2017)

Drugi etap badań obejmuje badania nieinwazyjne, tj. prospekcję geofizyczną z wykorzystaniem innych metod badawczych na zawężonym obszarze (4-6), badania powierzchniowe polegające na prospekcji terenu z użyciem wykrywaczy metali i zebraniu przedmiotów znajdujących się bezpośrednio na powierzchni ziemi (7) oraz inwazyjne badania wykopaliskowe (8).

1. Badania georadarowe

Opis metody:

Zasada działania georadaru – GPR opiera się na metodzie pomiaru elektromagnetycznego, lecz często stosuje się dla niej odrębną nazwę potoczną, czyli metodę pomiaru mikrofalowego. Istotą metody działania wszystkich urządzeń GPR jest emisja i odbiór impulsów elektromagnetycznych, dlatego też każde urządzenie georadarowe musi być wyposażone w dwie anteny, typu nadawczego i odbiorczego. Antena nadawcza ma za zadanie emitowanie w głąb ziemi impulsów, które rozchodząc się w gruncie ulegają odbiciu, załamaniu i tłumieniu. Natomiast zadaniem anteny odbiorczej jest rejestracja zniekształconego przez zalegające w ziemi obiekty i

przedmioty impulsów powrotnych do dalszej obróbki i przetworzenia ich w urządzeniu centralnym georadaru. Metoda georadarowa uznawana jest za najbardziej efektywną podczas badań archeologicznych na terenie byłych obozów koncentracyjnych oraz miejsc zbrodni.

Cel:

W założeniach wyniki te miały pozwolić na precyzyjne określenie i lokalizację zachowanych przyziemi baraków oraz innych konstrukcji zabudowy obozu KL Plaszow. Metoda ta została zastosowana również do powierzchniowego rozpoznania terenu obozu i weryfikacji domniemych miejsc grzebalnych ciał pomordowanych więźniów w rejonie pierwszego masowego grobu na terenie starego cmentarza.

Wyniki:

- a) Badania georadarowe nie przyniosły oczekiwanych rezultatów ze względu na warunki utrudniające wykonanie pomiarów (np. płytkie posadowienie skał wapiennych lub znaczne przesączenie gleby wodami opadowymi i spływowymi), a w następnym etapie ich odczyt i przetworzenie. Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku obszaru badań na terenie częściowo zachowanego baraku mieszkalnego, gdyż jest to naturalne miejsce, gdzie po większych opadach woda nie wsiąka szybko w podłoże.
- b) Dalsze pomiary georadarowe przeprowadzono na terenie starego cmentarza w miejscach, gdzie zanotowano anomalie interpretowane jako miejsce po dawnych kotłach grzewczych przy budynkach łaźni.
- c) Obecnie echogramy są w trakcie dalszej analizy; częściowo można wskazać istnienie kilku stref anomalnych, głównie na obszarze starego cmentarza w możliwym zasypisku.
- d) Zaleca się powtórzenie badań georadarowych w przyszłości, w celu sprawdzenia skuteczności tej metody na terenie byłego KL Plaszow, jak i weryfikacji pozyskanych wyników.

2. Badania elektrooporowe

Opis metody:

Pomiary wykonano z wykorzystaniem dipolowego systemu pomiarowego w rozdzielczości 1m x 1m. W badaniach archeologicznych metoda elektrooporowa pozwala uwidaczniać obiekty ukryte warstwą ziemi, które wykazują podwyższoną oporność (np. gruzowiska), lub jej obniżoną wartość (np. miejsca przesączone wodą). Obserwowany opór elektryczny zależny jest

m.in. od rodzaju gleby, wilgotności terenu i obecności obiektów archeologicznych. W niektórych przypadkach powstały odczyt może sugerować istnienie konstrukcji architektonicznych, np. pozostałości fundamentów lub piwnic.

Cel:

Jak powyżej.

Wyniki:

Badania potwierdziły istnienie stref o podwyższonej oporności:

- a) W północno-zachodniej części starego cmentarza (zasypiska wapiennego; rejon intensywnie przekształcany w trakcie funkcjonowania obozu);
- b) W południowej części baraku nr 24, który ma zostać przebadany wykopaliskowo, co może świadczyć o zachowanych fundamentach/podmurówce;
- c) W części związanej z budynkiem dawnego TOZ, później obozową piekarnią, najprawdopodobniej porozbiórkowego gruzowiska.

3. Badania elektromagnetyczne

Opis metody:

Metoda ta polega na badaniu przewodności pola elektromagnetycznego w obiektach podziemnych lub przedmiotach metalowych poprzez wzbudzanie w nich sztucznego pola wirowego. Badania te mogą dostarczyć informacji odnośnie obecności w gruncie przedmiotów metalowych i elementów infrastruktury.

Cel:

Ze względu na dostępność terenu i możliwość wykonania pomiarów konduktometrycznych w warunkach trudnych (np. przy ograniczonej dostępności spowodowanej wegetacją) metodę tę zastosowano na największej powierzchni, przeznaczonej pod weryfikacyjne badania geofizyczne.

Wyniki:

Oprócz zarysowanych powyżej wyników, potwierdzonych przez tę metodę, szczególną uwagę zwracają:

- a) Badania w rejonie potencjalnego stawu przeciwpożarowego, na tyłach latryny dla kobiet (bud. 7), gdzie wykazano koncentracje anomalii na różnych poziomach. Jako punkt referencyjny potraktowano inny staw przeciwpożarowy, którego lokalizacja jest ściśle ustalona (pomiędzy barakami nr 81 i 82) i posiada dokumentację fotograficzną.
- b) W rejonie H-Górki, gdzie wystąpiła średnio czytelna anomalia geomagnetyczna o punktowym, wyrzutowym charakterze, świadcząca najprawdopodobniej o koncentracji drobnych metalowych przedmiotów.
- c) Na podstawie tej metody nie udało się uściślić położenia reliktyw wieży strażniczej, przy tzw. Kinderheimie (bud. 5).

4. Badania powierzchniowe**Opis metody:**

Badania powierzchniowe (prospekcyjne) należą do najbardziej klasycznych metod stosowanych w archeologii. Stanowią one metodę nieinwazyjną, polegającą na dokonaniu przejść terenowych w celu zlokalizowania, zanotowania i zabezpieczenia/zebrania zabytków znajdujących się bezpośrednio na powierzchni gruntu. W przypadku badań przeprowadzonych na terenie KL Plaszow prospekcję uzupełniono o badania w wykrywaczami metalu.

Cel:

Zabezpieczenie zabytków ruchomych, znajdujących się na powierzchni gruntu, przed zniszczeniem/kradzieżą.

Wyniki:

W trakcie przeprowadzonych prac odnaleziono ponad 60 zabytków lub ich zespołów, obejmujących różne przedmioty. Największą grupę stanowią przedmioty metalowe, w tym pociski i łuski z karabinu Mauser.

Pośród zabytków zebrano również przedmioty o chronologii późnośredniowiecznej/ nowożytnej (m. in. fragment krańcowej części naczynia z uszkodzoną linią wylewu; fragment pokrywki). Do pozostałych zabytków spośród zebranego zbioru, związanych z funkcjonowaniem obozu, lub okresem bezpośrednio po 1945 r., należą:

- bakelitowy cylindryczny pojemnik, z gwintowanym wieczkiem i niewielkim szpikulcem zakończonym kuleczką, ze śladami barwnika (?);
- okrągła oprawa gniazdka elektrycznego sygnowana napisem KABEL KRAKAU;
- fragment dachówki, z częściowo zachowanym napisem „POGULWE...”, pochodzącej z manufaktury na Dolnym Śląsku;
- trzy stemplowane cegły;
- niekompletna, metalowa deszczownica z mocowaniem w kształcie obręczy;
- butelka sygnowana stemplem na dnie z brązowego szkła;
- metalowy nóż stołowy wtórnie zaostrzony, ze zdobioną rękojeścią;
- dwa fragmenty drutu kolczastego;
- zniszczona miska emaliowana;
- niewielkie platerowe pudełko na zapalki z napisem Pallas (ostatni zabytek został zabezpieczony w 2016 r.).

5. Badania wykopaliskowe (maj-lipiec 2017 r.).

Opis metody:

Wykopaliskowe badania archeologiczne realizowane są na powierzchni 25 arów we wskazanych miejscach. Całościowa eksploracja obejmuje powierzchnię do 10 arów. Powierzchnię 15 arów przeznaczono do rozpoznania stratygrafii poprzez badania sondażowe.

Taki zakres prac jest podyktowany koniecznością uszanowania kontekstu historycznego i społecznego Miejsca Pamięci samym charakterem badań wykopaliskowych. Ingerencja w strukturę terenu obozu z wykopaliskami szeroko płaszczyznowymi stanowiłaby bezpośrednie naruszenie integralności terenu na dużą skalę, a w konsekwencji, bez uprzedniego rozeznania terenowego, jego zniszczenie.

Po zakończeniu planowanych badań zostanie nakreślona dalsza perspektywa prac archeologicznych, bazująca na przeprowadzonym już rozpoznaniu wykopaliskowym.

Cel:

Obszar KL Plaszow nie był do tej pory przedmiotem rozpoznania archeologicznego. Zarysowany poniżej zakres badawczy ma więc charakter ogólny i dotyczy generalnego rozpoznania zachowania i specyfiki terenu obozu, jako zabytku archeologicznego. Celem badań jest:

1. Zbadanie formy i typu stratygrafii stanowiska w okresie związanym z jego funkcjonowaniem (począwszy od 1942 r.), w tym określenie charakterystyki akumulacji warstw i wydzielenia poziomów użytkowych wewnątrz i na zewnątrz zabudowań (zabudowy mieszkalnej, przemysłowej i gospodarczej).
2. Określenie konstrukcji i zmian (faz) architektonicznych niektórych budynków (baraków mieszkalnych, budynków przemysłowych i gospodarczych, szpitalnych itd.).
3. Określenie konstrukcji, funkcji i roli historycznej infrastruktury obozowej (dróg, przepustów, kanalizacji, stawów przeciwpożarowych itd.).

Spodziewane wyniki:

Przeprowadzenie badań umożliwi precyzyjne określenie charakteru nawarstwień i reliktyw architektonicznych, sposobu ich zalegania, nasycenia zabytkami itd. w badanych rejonach. Pozytskane zostaną również zabytki ruchome, które w dalszym toku postępowania administracyjnego zostaną wykorzystane w trakcie budowy wystawy stałej w planowanym oddziale MHK - Muzeum-Miejscu Pamięci na terenie KL Plaszow. Zostanie również opracowany plan opieki konserwatorskiej omawianego obszaru wraz ze znajdującymi się na tym terenie reliktywami.

(opr. Kamil Karski)

V. SCENARIUSZ WYSTAWY STAŁEJ „KL Plaszow. Przestrzeń-ludzie-historia.”

A. Wystawa główna- MEMORIAŁ

Założenia

Wystawa główna w budynku Memoriału ma charakter przede wszystkim edukacyjny. Jej podstawowym zadaniem jest przekazanie informacji historycznych na temat dziejów niemieckiego nazistowskiego obozu pracy i koncentracyjnego Plaszow.

Wystawa będzie skupiać się na zasadniczych wątkach z dziejów obozu, pokazywać jego specyfikę na tle innych niemieckich obozów koncentracyjnych oraz przedstawi losy powojennej pamięci o tym miejscu. Narracja wystawy głównej będzie miała układ chronologiczno-problematyczny.

Konstruując scenariusz wystawy autorzy bazowali na pracy Ryszarda Kotarby „Niemiecki obóz w Płaszowie 1942–1945”, Warszawa–Kraków 2009 oraz na materiałach zgromadzonych w archiwach w Polsce, Niemczech, Stanach Zjednoczonych, Izraelu i Wielkiej Brytanii i w zbiorach rodzinnych.

Akta wytworzone przez administrację obozu pracy, a potem obozu koncentracyjnego Plaszow, nie zachowały się. Nieliczne oryginalne dokumenty są rozproszone, przechowywane w archiwach w Polsce i zagranicą.

Unikatowym materiałem jest seria około 200 fotografii wykonywanych przez funkcjonariuszy obozowych i pracowników administracji zakładów produkcyjnych ulokowanych na terenie obozu w latach 1943-1944. Fotografie te są podstawowym materiałem do opowieści o losach więźniów i historii obozu. Zostały wykonane przez okupanta, przedstawiają obóz z niemieckiej perspektywy, a w zakresie kompozycji uwzględniają ogólne plany, pomijając detale. Dlatego wystawa główna została uzupełniona o ekspozycję w Szarym Domu, która przybliży sylwetki wybranych więźniów obozu.

Przeciwwagą dla materiałów zdjęciowych i archiwalnych będą ponadto relacje więźniów, składane tuż po wojnie przed Żydowską Komisją Historyczną w Krakowie, a przechowywane obecnie w zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emmanuela Ringelbluma w Warszawie. Podobną rolę pełnią relacje wideo (znajdujące się przede wszystkim w USC Shoah Foundation) i audio składane przez byłych więźniów od lat 80. XX w.

Cennym materiałem są także akta z procesu komendanta obozu Amona Götha oraz akta procesowe członków załogi KL Plaszow.

Uzupełnieniem ekspozycji będą artefakty pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub pochodzące ze zbiorów innych muzeów, instytucji i osób prywatnych.

Scenariusz wystawy został podzielony na segmenty tematyczne, których charakter nie jest zamknięty, a wątki obecne w poszczególnych segmentach będą się przenikać i uzupełniać.

Z uwagi na to, że w MHK funkcjonują już trzy wystawy stałe poświęcone losom miasta i jego mieszkańców w czasie II wojny światowej, autorzy scenariusza przyjmują zasadę, że wątki mówiące o sytuacji w mieście i losach mieszkańców w czasie wojny zostaną zarysowane bardzo ogólnie. W nowym muzeum powinny się znaleźć informacje odsyłające do pozostałych oddziałów Trasy Pamięci. Przyjmujemy również, że turyści będą zwiedzać Miejsce Pamięci mając za sobą wizyty w Fabryce Emalia Oskara Schindlera, Aptece pod Orłem i Ulicy Pomorskiej lub też planując wizytę w nich w dalszej kolejności.

Również niezwykle istotnym wyzwaniem dla autorów wystawy będzie zbudowanie takiego sposobu przedstawienia losów więźniów ZAL i KL Plaszow, by rozwijając lokalną narrację o Zagładzie przemawiać także do wiedzy i emocji odbiorców, którzy zderzyli się z dramatyзмом Holokaustu w odwiedzanym prawdopodobnie w bezpośredniej bliskości czasowej Państwowym Muzeum Auschwitz - Birkenau.

1. Wprowadzenie

W pierwszym segmencie wystawy, jako wprowadzenie zostanie pokazany syntetyczny rys historyczny opisujący proces, który doprowadził do powstania obozów koncentracyjnych w III Rzeszy i krajach okupowanych oraz założenia i cele polityki rasistowskiej i antysemickiej władz III Rzeszy. Wychodząc od szerokiego tła, poprzez lokalną opowieść o losach krakowskich Żydów, doprowadzamy odwiedzającego do historii KL Plaszow.

2. Założenie i organizacja obozu

Obóz został założony przez niemieckie władze okupacyjne w Krakowie w październiku 1942 r. jako obóz pracy przymusowej dla krakowskich Żydów, a w styczniu 1944 r. przekształcony w obóz koncentracyjny.

W tym segmencie wystawy poruszone zostaną tematy dotyczące przedwojennej historii miejsca. Obóz powstał na terenach Woli Duchackiej. Znajdowały się tam m.in. kamieniołomy krakowskie, infrastruktura XIX-wiecznej, austriackiej twierdzy Kraków z jej obiektami obron-

nymi, magazynami amunicji i siecią dróg. W północnej części doliny był cmentarz gminy żydowskiej w Podgórzu założony w końcu XIX w. W l. 20. XX w. grunty pod nowy cmentarz na tym terenie zakupiła krakowska gmina żydowska, która w l. 20. i 30. wybudowała budynek hali przedpogrzebowej i dom dla pracowników cmentarza (Szary Dom). Od strony ul. Swoszowickiej funkcjonował też ośrodek Żydowskiego Towarzystwa Ochrony Zdrowia przeznaczony dla dzieci chorych na gruźlicę.

Zielone tereny niedaleko Krakowa były atrakcyjnym miejscem do mieszkania i w okresie międzywojennym zaczęto budować nowe domy wzdłuż ul. Kilińskiego (dziś Helmana) i przy ul. Pańskiej. Równocześnie część gruntów stanowiły pola uprawne i łąki należące do mieszkańców wsi Wola Duchacka.

Po założeniu obozu w 1942 r. część domów została wyburzona, a pozostałe zajęte przez funkcjonariuszy załogi obozu. Po wojnie domy i część gruntów wróciły do prawowitych właścicieli, a ich potomkowie mieszkają w nich do dziś.

Na tle przedobozowej historii miejsca przedstawione zostaną początki funkcjonowania obozu. W zwięzłej formie pojawią się informacje o wybuchu wojny, założeniu getta, kolejnych etapach zagłady jego mieszkańców, aż do likwidacji getta w marcu 1943 r. Ta data rozpoczyna zasadniczy etap funkcjonowania obozu.

(opr. Monika Bednarek)

TEMATY:

- Teren obozowy przed wojną
- Julagi – obozy pracy przymusowej dla Żydów
- Październik 1942 r. – założenie obozu pracy przymusowej dla krakowskich Żydów (ZAL Plaszow)
- 13/14 marca 1943 r. – likwidacja getta i osadzenie ocalałych Żydów w obozie
- Administracja i infrastruktura obozu
- Wzrost liczby więźniów (transporty z zamykanych gett w Bochni, Tarnowie itd.) i rozbudowa obozu
- Podobozy – filie ZAL Plaszow

3. Życie codzienne więźniów

Kolejnym tematem wystawy jest życie codzienne więźniów w obozie. Pokazane zostanie łagrowanie jako rytuał przejścia włączający do społeczności więźniarskiej. Służyły temu takie działania jak pozbawianie osobistego mienia, rewizje, często wielokrotne i upokarzające, bicie, kary. Od stycznia 1944 r. na nowoprzybyłych czekała kwarantanna, połączona z wizytą w łaźni i publicznym obnażeniem się, utrwalonym we wspomnieniach więźniów jako jeden z najbardziej upokarzających zabiegów stanowiący cezurę między życiem na wolności (czy nawet w getcie) a obozem. W KL Plaszow nie golono więźniów, nie tatuowano ich, a pasiaki pojawiły się dopiero w styczniu 1944 r. po przekształceniu obozu pracy w obóz koncentracyjny.

Następnie więzień otrzymywał przydział do baraku i do pracy. To ostatecznie decydowało często o tym czy oraz jak długo zdoła w obozie przeżyć. Zmiana roboczego komanda na pracujące pod dachem lub wychodzące na zewnątrz decydowała o poprawie sytuacji więźnia. Dostęp do środków wymiany (tytoń, alkohol, pieniądze itp.) i kontakt ze światem zewnętrznym pozwalał na zdobycie dodatkowych racji żywności.

Za handel jednak groziły kary, wśród których do najokrutniejszych zaliczały się przydział do karnej kompanii pracującej w kamieniołomach i kara stójki w obozowym areszcie w Szarym Domu. Karano także tych, którzy uchylali się od pracy lub wykonywali ją w sposób niezgodny z oczekiwaniami nadzorujących. Większość więźniów ZAL i KL Plaszow pracowała na terenie obozu, w komandzie budowlanym lub przedsiębiorstwach produkujących na potrzeby przemysłu zbrojeniowego III Rzeszy.

Na terenie obozu funkcjonował szpital. Jednak więzień, który do niego trafiał, nie miał zbyt wielu szans na wyleczenie. Mimo dobrej obsady lekarzy żydowskich efekty leczenia w warunkach obozu koncentracyjnego były ograniczone.

Codziennosc więźniarską opisywał język: oficjalny, niemiecki język okupanta oraz słowa, którymi posługiwali się więźniowie, by poprzez często wulgarny charakter mowy pozbawić obozową rzeczywistość choć części grozy.

Warunki życia, zagrożenia, cierpienie i śmierć więźniów obozu były z jednej strony typowe dla występujących w systemie niemieckich obozów pracy i koncentracyjnych. Z drugiej strony jednak specyfika tego obozu wynikająca z usytuowania w pobliżu miasta oraz charakterystycznej struktury więźniów powoduje, że losy i doświadczenia osób w nim osadzonych są wyraźnie różne od historii więźniów większości niemieckich kacetów.

(opr. Marta Śmietana)

TEMATY

- Lagrowanie
- Wyżywienie
- Praca więźniów
- Kary, miejsca egzekucji
- Służba zdrowia w obozie
- Język (oficjalny, komunikaty, gwara, piosenki)

4. Praca. Obóz jako kontynuacja getta. Relacje obóz – miasto.

O specyfice obozu świadczyło to, że początkowo jego więźniami byli wyłącznie Żydzi przesiedleni z krakowskiego getta. Znaleźli się w obozie wraz z całym bagażem ich wzajemnych zależności i relacji społecznych. Dla zrozumienia specyfiki KL Plaszow istotne będzie pokazanie historii całych rodzin osadzonych w obozie. Z jednej strony obecność rodziny ułatwiała funkcjonowanie, a z drugiej strony była dużym obciążeniem.

Wystawa przedstawi także historie więźniów w kontekście relacji Kraków – obóz. Więźniowie znali się nawzajem, ich rodzinne miasto oddalone było od obozu o niecałe 4 km, w nim zostawili swoich sąsiadów, znajomych, na pomoc których mogli liczyć albo których się obawiali.

Praca więźniów obozu była wykorzystywana także przez firmy, które budowały infrastrukturę Krakowa związaną z potrzebami wojennymi okupanta. Więźniowie pracowali przy budowie dróg, linii kolejowych, wiaduktów, mostów oraz w przemyśle zbrojeniowym.

Historia obozu to również opowieść o wzajemnej pomocy i ucieczkach więźniów, a także pomocy udzielanej przez organizacje (Żydowska Samopomoc Społeczna, Rada Główna Opiekuńcza, Rada Pomocy Żydom „Żegota”) i osoby indywidualne.

(opr. Beata Łabno, Karolina Ożóg)

TEMATY:

- Historie wybranych rodzin osadzonych w obozie
- Praca więźniów w firmach poza obozem
- Pomoc udzielana więźniom obozu
- Postrzeganie obozu przez mieszkańców Krakowa
- Ucieczki

5. Załoga

Opowieść o załodze jest integralną częścią całości narracji o obozie. W szczytowym momencie liczba funkcjonariuszy obozu wynosiła ok. 700 osób. Tworzyli ją SS-mani i Wachmani, mężczyźni oraz kobiety. Obozem kierowało kolejno pięciu komendantów. Na wystawie pokazane zostaną biografie wybranych członków załogi oraz ich losy, w tym istotna dla opowieści o KL Plaszow historia komendanta Amona Götha.

Teren, na którym znajdowała się infrastruktura przeznaczona dla załogi obozu (koszary, baraki załogi, komendantura), został w okresie powojennym zabudowany i nie wchodzi w zakres upamiętnienia. Niemniej jednak willa Amona Götha, obecnie poza obszarem objętym upamiętnieniem, stanie się jednym z elementów całościowej narracji, jako obiekt autentyczny, który stanowi łącznik pomiędzy okresem przedwojennym, czasem wojny, a współczesnością.

(opr. Ryszard Kotarba, Tomasz Owoc)

TEMATY:

- Załoga – liczebność, zakres kompetencji, biografie
- Procesy Amona Götha i członków załogi obozu

6. Obóz pracy wychowawczej dla Polaków

W lipcu 1943 r. w obrębie ZAL Plaszow został założony obóz pracy wychowawczej dla Polaków (*Arbeitserziehungslager* – AEL). Na wystawie pokazane zostaną okoliczności jego tworzenia, odrębny charakter, powody osadzania (przewinienia administracyjne, porzucanie i uchybienia w pracy) i kategorie więźniów (podejrzani z pacyfikowanych wsi, ludzie z marginesu, a także więźniowie polityczni). W styczniu 1944 r. zlikwidowano odrębność tego obozu i włączono go do KL Plaszow.

Osobną grupę stanowili Polacy aresztowani w Krakowie 6 sierpnia 1944 r. w czasie akcji prewencyjnej związanej z wybuchem powstania warszawskiego („czarnej niedzieli”). Wśród nich byli ludzie konspiracji, inteligencji, będący ważnymi świadkami życia obozowego.

Ważnym aspektem wystawy będzie pokazanie wzajemnych relacji Żydów i Polaków w obozie (ograniczona pozycja Polaków, brak wpływów, dominacja więźniów żydowskich i przejęcie najważniejszych funkcji, rywalizacja o wpływy, wzajemna współpraca tam, gdzie przynosiła ona korzyści).

(opr. Ryszard Kotarba)

TEMATY:

- Lipiec 1943 r. – założenie obozu pracy wychowawczej dla Polaków (AEL)
- Przyczyny osadzenia
- Warunki życia i pracy
- Zewnętrzna pomoc – Rada Główna Opiekuńcza
- Relacje polsko-żydowskie w obozie
- Zbrodnie na Polakach skazanych na śmierć, przywożonych z więzienia przy ul. Montelupich

7. Transporty

Ten segment ekspozycji pokaże kierunki z których i do których byli transportowani więźniowie krakowskich Julagów, ZAL Plaszow, a później KL Plaszow. Właściwym do tego celu środkiem wyrazu jest mapa, która zaprezentuje sieć połączeń pomiędzy obozami. Na jej tle pokazane zostaną dramatyczne losy więźniów transportowanych w bardzo złych warunkach, w nieznanym dla nich kierunku i celu.

Mapa pozwoli na przekazanie dodatkowych treści, np. wspomnień, informacji na temat czasu oraz ilości transportowanych ludzi.

Integralną częścią prezentacji będą daty oswobodzania obozów, w których znajdowali się więźniowie KL Plaszow, co pozwoli na czasowe umiejscowienie faktycznego zakończenia gehenny niemieckich obozów koncentracyjnych.

W ramach możliwości w tej części ekspozycji powinny zostać zaprezentowane liczbowe zestawienia transportowanych więźniów oraz informacje na temat ilości osób, które przetrwały II wojnę światową, a były więzione w KL Plaszow.

(opr. Tomasz Owoc)

TEMATY:

- Transporty ewakuacyjne, tranzytowe, do pracy (Pionki, Częstochowa, Skarżysko Kamienna itp.)
- Likwidacja obozu
- Obozy, do których trafiali więźniowie KL Plaszow wraz z datą ich wyzwolenia
- Liczba więźniów, którzy przeżyli wojnę

8. Okres powojenny.

Ekspozycja w tym segmencie prowadzona będzie dwutorowo:

a) Chronologicznie: z podziałem na dekady, ze wskazaniem na najważniejsze wydarzenia na terenie byłego obozu oraz na próby – udane i nieudane – upamiętniania przeszłości. W ten sposób uwidoczniła zostanie ciągłość prac nad zachowaniem pamięci, jak i stała aktywność osób, dla których obóz był ważnym punktem odniesienia w przeszłości, działających na rzecz ochrony jego pozostałości. Prace te będą zaakcentowane, by wskazać na środowiska, którym zawdzięczamy przeniesienie do współczesności pamięci o KL Plaszow.

Jednocześnie prezentowane będą próby interwencji: listy, także współczesne, nadesłane elektronicznie, zawierające pytania o los terenu poobozowego. W tych krytycznych wypowiedziach wyraźniej ujawni się zaniedbanie i opuszczenie miejsca. Oba typy działań: interwencji krytycznej i aktywnej opieki będą w miarę możliwości prezentowane równolegle.

Wystawa w tej części obejmie informacje na temat powstających na terenie pomników, rodzenia się nowych form upamiętniania: marszów pamięci, wystaw, akcji porządkowania. W segmencie powojennym zostaną również poruszone wątki takie jak niezrealizowane plany Parku Kontemplacyjnego, projekty architektoniczne z konkursu z 2006 r., działania pozostałych projektantów i architektów krajobrazu na przestrzeni lat. Będzie to próba uporządkowania powojennej „biografii miejsca”.

b) Szerzej, w sposób problemowy, wspomniane zostaną ważne wydarzenia, którymi żył Kraków, a które były związane z terenem obozu (m.in. wizje lokalne Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, procesy członków załogi). Szczegółnie zaakcentowaną zostaną te wydarzenia związane z obozem, które mają bogatą ikonografię, tj.:

- odsłonięcie Pomnika Ofiar Faszyzmu w 1964 r.,
- realizacja filmu pt.: „Lista Schindlera” (filmowanie nie odbywało się na terenie obozu i odwiedzającym trzeba to wyjaśnić w związku z często formułowanymi mylnymi oczekiwaniami). Wydarzenia związane z powstaniem filmu – mimo iż bezpośrednio nie odbywające się na terenie KL Plaszow – zostaną pokrótce omówione nie tylko po to, by odpowiednio zorientować odwiedzających, ale także, by zaznaczyć moment globalnego upublicznienia historii związanej z działaniem obozu i wskazać na konsekwencje (pozytywne i negatywne) tego stanu rzeczy.

(opr. Katarzyna Kocik, Roma Sendyka)

TEMATY:

- Dlaczego zapomniany? (jeden z wielu obozów, emigracja, polityka, brak świadków)
- Obóz jako figura innych zapomnianych obozów
- Pomniki
- Lista Schindlera – przełamanie milczenia i ryzyko narracyjne
- Plany rewitalizacji
- Powojenni mieszkańcy okolic obozu

B. Wystawa główna - SZARY DOM

Szary Dom jest obiektem historycznym wybudowanym dla administracji cmentarza żydowskiej gminy w Krakowie, oddanym do użytku w 1926 r. W czasie istnienia obozu znajdował się w nim karcer obozowy i biura załogi. Scenariusz zakłada wykorzystanie autentyzmu obiektu i zaprezentowanie w nim losów wybranych bohaterów – więźniów obozu.

Ważną stroną opowieści o historii obozu jest personalizacja ofiar, która – mamy nadzieję – może sprawić, że Holocaust przestanie być jedynie historycznym terminem, a stanie się powodem do szerszej refleksji.

Wystawa w Szarym Domu przedstawiać historię obozu poprzez spersonalizowane losy ofiar. Ekspozycja składa się z dwóch części:

- Więźniowie – kontemplacyjna część ekspozycji, uzupełniająca wystawę główną w Memoriale – historie konkretnych więźniów, jeśli możliwe, połączone z historią ich rodzin. Budowane poprzez wspomnienia (przed- i powojenne), zdjęcia i dokumenty archiwalne, artefakty itp. Pośród przedstawionych sylwetek więźniów znajdują się zarówno biografie więźniów żydowskich, polskich, przykłady losów osób spolonizowanych żydowskiego pochodzenia, osób osadzonych na krótko („czarna niedziela”), jak i przebywających w obozie do jego końca, osób rozstrzelanych na terenie KL Plaszow, natomiast niebędących jego więźniami. Ogólnym celem jest pokazanie typologii więźniów przy jednoczesnym zbliżeniu odwiedzającego do losów konkretnych osób. Wybór opiera się również na kryterium poza-typologicznym: wybrane do szerszego przedstawienia biografie dotyczą osób, których losy pozwolą poruszyć widza i skupić jego uwagę.

Istotną częścią ekspozycji będzie **baza-repozytorium informacji** na temat więźniów obozu, która będzie sukcesywnie uzupełniana. Baza będzie częścią wirtualnego serwisu „Archiwum ofiar terroru nazistowskiego i komunistycznego w Krakowie 1939-1956” – www.krakowianie1939-56.mhk.pl, projektu Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

- Więzienie – w piwnicach budynku mieściły cele więzienia obozowego i karcer. W jednej z piwnic zachowały się inskrypcje pochodzące z okresu wojny i tuż powojennego. Ta część ekspozycji skupi się również na losach wybranych członków załogi.

TEMATY:

- Historie pojedynczych więźniów
- Więzienie – karcer obozowy, sylwetki sprawców
- Szary Dom – historia budynku

Sylwetki więźniów (wybór).

Osadzeni w obozie:

1. Diana Reiter, więźniarka żydowska, architekt, rozstrzelana przez Amona Götha
2. Helena Hirsch, więźniarka żydowska, pomoc domowa Amona Götha
3. Marcel Goldberg, więzień żydowski, kierownik Arbeitsamtu
4. Leon Gross, więzień żydowski, naczelny lekarz obozowy
5. Jakub Stendig, więzień żydowski, architekt, odpowiedzialny za rozbudowę obozu
6. Józef i Rebeka Bau, więźniowie żydowscy, ich ślub w obozie opisany we wspomnieniach „Czas zbezczeszczenia” autorstwa Józefa Baua
7. Mieczysław Pemper, więzień żydowski, sekretarz i stenograf Amona Götha
8. Roman Bosak, więzień żydowski, autor dziennika pisanego w obozie przez 17 miesięcy w latach 1943-44 r.
9. Władysław Rath – więzień żydowski
10. Dr Dawid Schlang – więzień żydowski, prawnik, autor relacji i wspomnień
11. Zygmunt Grynberg, więzień żydowski, inżynier, architekt, kierownik biura rozbudowy obozu
12. Stella Müller-Madej, więźniarka żydowska, autorka wspomnień „Oczami dziecka”

13. Władysław Michalik, więzień polski
14. Aleksander Bieberstein, lekarz, więzień żydowski
15. Mila Hornik, więźniarka żydowska
16. Dr Chaim Hilfstein, lekarz, działacz syjonistyczny, prezes Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej, więzień żydowski, przedstawiciel Michała Weichert w obozie
17. Władysław Stencel, więzień żydowski, lekarz zamordowany w obozie
18. Wilhelm Kranz, więzień żydowski, kapo obozowego aresztu
19. Rodzina Szaperów – więźni i rozstrzelani w obozie w listopadzie 1943 r., ojciec b. le-gionista, nauczyciel i trzech synów
20. Rodzina Horowiczów – Dawid Horowicz kapo magazynu centralnego, wszyscy przeżyli (córka Bronisława Horowicz-Karakulska, syn Ryszard, znany grafik pracujący w No-wym Jorku, spokrewniona z Horowiczami rodzina Rosnerów: muzycy).
21. Wiktor Traubmann – przywódca ruchu oporu w obozie
22. Wilhelm Chilowicz – starszy obozu, zastrzelony w 1944 r.
23. Marek Bieberstein, brat Aleksandra, pierwszy prezes Judenratu w Krakowie, zabity za-strzykiem w szpitalu obozowym 1944 r.
24. Henryk Zimmerann – uciekł z Julagu III, współpracownik Henryka Sławika, po wojnie przewodniczący Knesetu, dyplomata.
25. Mosze Bejski – więzień żydowski, po wojnie prezes Sądu Najwyższego Izraela
26. Stanisław Jagielski – lekarz w obozie dla Polaków
27. Alojzy Lempart – oberkapo w obozie dla Polaków
28. Wit Piekarczyk – więzień z Tarnowa, autor licznych listów z obozu, zginął w 1945 r.
29. Wojciech Kuraś – więzień z Waksmundu, autor wspomnień
30. Adam Kamiński – dr, prac. Archiwum Państwowego w Krakowie, więziony od 6 sier-pnia 1944 r., autor dziennika z lat okupacji
31. Marian Krawczyk – drukarz, więziony po 6 sierpnia 1944 r., autor wspomnień
32. Jerzy Panek – więziony po 6 sierpnia 1944 r., po wojnie wybitny artysta malarz, grafik
33. Witold Zechenter – przed wojną red. Ilustrowanego Kuriera Codziennego, wieziony po 6 sierpnia 1944 r., dziennikarz, pisarz publicysta

Rozstrzelani na terenie obozu:

34. Karłowska Jadwiga, żołnierz AK, farmaceutka, 11 VIII 1944 r. została aresztowana wraz z mężem Zygmunt, więziona na Montelupich, wywieziona do KL Plaszów, tam stracona 9 XI 1944 r.
35. Zuzanna Ginczanka, Żydówka, poetka, aresztowana w styczniu 1944 r. w Krakowie, więźniarka Montelupich, rozstrzelana na terenie obozu prawdopodobnie 5 V 1944 r.
36. Ludwik Madejewski, ps. „Antoni”, „Łukasz”, inżynier, żołnierz Armii Krajowej, dyrektor Urzędu Górniczego w Jaśle. 14 I 1944 r. przewieziony do więzienia przy ul. Montelupich. W lutym 1944 r. został stracony w podziemiach więzienia św. Michała lub na terenie KL Plaszow.
37. Jerzy Julian Makarewicz, malarz, ukończył studia na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Wiosną 1944 r. został aresztowany, osadzony w KL Plaszow i tam zamordowany.
38. Katarzyna Rogal, członkini Konfederacji Tatrzańskiej, aresztowana w czasie pacyfikacji Wąskund, więźniarka Montelupich i KL Plaszów, gdzie zginęła.
39. Zbigniew Serwacki, żołnierz Armii Krajowej, przed wojną harcerz w 17 PDH w Poznaniu. Aresztowany w Krakowie, umieszczony na liście zakładników z 8 V 1944 r., rozstrzelany w KL Plaszow.
40. Jerzy Kielski, ps. Nik, harcerz Grup Szturmowych Szarych Szeregów i żołnierz Armii Krajowej, aresztowany w Krakowie, rozstrzelany prawdopodobnie w KL Plaszow 6 V 1944.
41. Zdzisław Bień, ps. Bela, harcerz Grup Szturmowych Szarych Szeregów, z wykształcenia technik budowlany. Aresztowany 25 I 1944 r. i osadzony w więzieniu przy ul. Montelupich. Został rozstrzelany najprawdopodobniej w KL Plaszow, 7 IV 1944 r.

Piwnice

Biogramy członków załogi (SS-manów i Wachmanów) - (wybór)

1. Arnold Büscher — SS-Obersturmführer, w KL Plaszow od kwietnia do października 1944 r. Skazany przez Sąd Okręgowy w Krakowie, wyrok kary śmierci wydany 26 I 1949 r., stracony 2 VIII 1949 r. w więzieniu przy ul. Montelupich.

2. Joseph Ferdinand Glaser— Zugswachmeister der Schutzpolizei. W KL Plaszow od czerwca-lipca 1943 r. do października 1944 r. Skazany przez Sąd Okręgowy w Krakowie, wyrok kary śmierci wydany 23 I 1948 r., stracony 30 X 1948 r. w więzieniu przy ul. Montelupich.
3. Leopold Amon Göth— SS-Hauptsturmführer, komendant KL Plaszow od lutego 1943 r. do września 1944 r. Sądzony przez Najwyższy Trybunał Narodowy w Krakowie od 27 VIII do 5 IX 1946 r. Skazany na karę śmierci, wyrok wykonano 13 IX 1946 r. w więzieniu przy ul. Montelupich.
4. Willy Huth [Hutt] — SS-Untersturmführer, inżynier. W KL Plaszow od listopada 1943 r. do likwidacji obozu. Kierownik „Bauleitungu”.
5. Leonhard John — SS-Obersturmführer. W KL Plaszow od 24 VIII 1943 r. Po wojnie prowadzono dochodzenie, w ramach którego wydano wniosek ekstradycyjny (6 VII 1946 r.) oraz list gończy (5 VII 1946 r.). Według danych Prokuratury w Mosbach (RFN): zginął 23 V 1945 r.
6. Lorenz Landstorfer — SS-Hauptscharführer. Pierwszy raz w KL Plaszow w lipcu 1943 r., ponownie od maja do października 1944 r. Skazany przez Sąd Okręgowy w Krakowie, wyrok kary śmierci wydany 23 I 1948 r. Stracony 30 X 1948 r. w więzieniu przy ul. Montelupich.
7. Georg (Jerzy) Michalski— SS-Sturmann, V D. W KL Plaszow, pierwszy szef AEL dla Polaków. Aresztowany 30 VIII 1945 r. w Poznaniu, nierozpoznany jako funkcjonariusz KL Plaszow, uciekł z WUBP w Poznaniu prawdopodobnie w sierpniu 1947 r. wyjechał do Niemiec. Sądzony zaocznie przez Sąd Okręgowy w Krakowie, wyrok 6 lat więzienia wydany 30 III 1950 r.
8. Josef Franz Müller— SS-Hauptscharführer. Inspektorat obozów koncentracyjnych w Oranienburgu, przeniesiony do organizacji obozów żydowskich w GG (1942 r.). Komendant ZAL Bochnia, likwidator getta w Bochni. W KL Plaszow od stycznia 1944 r., szef Arbeitseinsatz (zastępca komendanta ds. wykorzystania siły roboczej), brał udział w segregacjach i transportach.
9. Josef Franz Müller— SS-Hauptscharführer. Od czerwca 1942 r. kierownik Julag I, II, III w Krakowie. Skazany przez Sąd Krajowy w Mosbach, wyrok dożywotniego więzienia wydany 24 IV 1961 r.

10. Paul Raebel— SS-Hauptsturmführer. Od drugiej połowy 1943 r. kierownik straży w KL Plaszow. Po dochodzeniu Prokuratury Specjalnego Sądu Karnego w Krakowie, 5 VII 1946 r. wydano za nim list gończy. Po wojnie mieszkał w RFN.
11. Walter Kurt Schupke— SS-Hauptscharführer. Od kwietnia 1944 r. w KL Plaszow, ostatni komendant obozu. Sądzony przez Sąd Okręgowy w Krakowie, skazany na karę śmierci 18 VI 1948 r. Stracony 27 XI 1948 r. w więzieniu przy ul. Montelupich.
12. Józef Sowiński — Gruppenwachmann, od 8 I 1943 r. należał do Goralenvolk. Prawdopodobnie konfident Gestapo. W KL Plaszow od 10 I 1944 r. Aresztowany przez Niemców 27 IX 1944 r. za sprzedaż broni i skazany na karę śmierci (16 XII 1944 r.), osadzony w KL Gross-Rosen, następnie KL Nordhausen. Po wojnie aresztowany 26 IX 1945 r. w Słupsku, skazany przez Sąd Okręgowy w Krakowie 23 IV 1947 na karę śmierci. Wyrok wykonano 22 XII 1947 r.
13. Ludwig Wilhelm Staib— SS- Rottenführer. Brał udział w tłumieniu powstania w getcie warszawskim. W KL Plaszow od maja do sierpnia 1943 r., nazywany przez więźniów „Willy-Oczko”. Następnie przeniesiony do Warszawy, a od października 1944 r. do Krościenka (SS Sonderkomp.), następnie żołnierz Wehrmachtu. Trafił do niewoli sowieckiej. Aresztowany 19 III 1947 r. w Heidelbergu, sądzony przez Sąd Okręgowy w Krakowie, wyrok kary śmierci wydano 2 XI 1948 r. Wyrok podtrzymany przez Sąd Najwyższy 4 III 1949 r.
14. Edmund Zdrojewski— SS-Hauptscharführer, w KL Plaszow od grudnia 1942 r. do października 1944 r., okresowo komendant obozu dla Polaków, komendant podobozów KL Plaszow. Skazany przez Sąd Okręgowy w Krakowie, wyrok kary śmierci wydano 23 I 1948 r. Stracony 30 X 1948 r. w więzieniu przy ul. Montelupich.

ZAŁOŻENIA OGÓLNE DO WYSTAWY STAŁEJ:

- minimalizm użytych środków, ascetyczna, czysta prezentacja
- trwałe, tradycyjne materiały (metal, kamień, drewno)
- multimedia wspierające treści przekazywane przez eksponaty
- dwujęzyczność (języki polski i angielski)
- teksty na wystawach ograniczone limitem znaków (zwięzły komunikat jako jedyna metoda dotarcia do współczesnego odbiorcy)
- treści dodatkowe i dodatkowe języki, relacje i ew. zdjęcia w aplikacji online towarzyszącej wystawie (FREE WI-FI, audioguidy)

C. Soundmonument – pomnik dźwiękowy

Odwiedzający doświadczy terenu poobozowego słuchając utworów muzycznych skomponowanych przez zaproszonych artystów (gest spójny z założeniem refleksyjnego charakteru tej części zwiedzania). Utwory mogą być łączone recytacjami tekstów wspomnieniowych lub pozostać bez słownego komentarza. Seria utworów złoży się na około godzinny koncert, którego nagranie mogłoby być również dostępne w Memoriale. Tekst muzyczny to uniwersalny język pozwalający się skutecznie komunikować z bardzo różnorodną kulturowo i wiekowo publicznością.

Taka forma pomnika odróżni upamiętnienie KL Plaszow od innych terenów poobozowych będąc jednocześnie niezależnym dziełem artystycznym. Stworzony materiał będzie mógł być wykorzystywany jako wizytówka upamiętnienia poza jego terenem (np. wykonania koncertowe). Projekt muzyczny można zaproponować kompozytorom młodszego pokolenia (np. Agata Zubeł, Abel Korzeniowski, Paweł Mykietyn, Grzech Piotrowski, Radzimir Dębski) i kompozytorom muzyki filmowej lub popularnej klasyki (Abel Korzeniowski, Włodek Pawlik, Jan A.P. Kaczmarek). Być może opiekę nad całością mógłby sprawować prof. Krzysztof Penderecki. Lokalne powiązanie projektu z pracującymi w Krakowie muzykami byłoby gestem spójnym z całym przekazem upamiętnienia, które prezentuje obóz jako miejsce, w którym historia Krakowa podlegała pełnym tragizmu procesom. Można też przemyśleć wariant, w którym zaproszono by do współpracy światowe gwiazdy: np. kompozytorów pracujących z Romanem Polańskim.

Przykład możliwych opracowań muzycznych:

1. Ulica Jerozolimska/główna brama - przejście z getta. Utwór muzyczny wykorzystujący ironiczny wiersz Mordechaja Gebirtiga „Jest dobrze” (S'iz gut) lub znany utwór przedwojenny, śpiewany w getcie „Pali się (S'brennt).
2. Plac apelowy - muzyczne opracowanie będzie dotyczyć wywózki dzieci z Kinderheimu – piosenka *Mutti kauf mir ein Pferdchen*, która wtedy była puszczana z megafonów.
3. Warsztaty - opracowanie piosenki zanotowanej przez Andrzeja Kulisiewicza *Sabotaż Sabotaż* (istnieje zapis piosenki śpiewanej przez więźniarkę Janinę Janeczek).

4. Okolice domu komendanta – istnieje zapis o zmuszaniu pianistki, Natalii Karp do grania dla gości Amona Götha utworów Chopina. Po odegraniu nokturnu cis-moll więźniarka usłyszała od Goetha „sie soll leben”. Kompozytor pracuje z zanotowanym zdaniem i klasycznym tekstem muzycznym.
5. H-GÓRKA, C-DOŁEK – specjalne kompozycje żałobne zamówione dla upamiętnienia miejsca straceń.

D. Wykaz eksponatów – załącznik nr 2.

VI. ORGANIZACJA RUCHU ODWIEDZAJĄCYCH I INFRASTRUKTURA (MEMORIAL, SZARY DOM)

Ruch odwiedzających

Zakłada się, że przyszłe Miejsce Pamięci odwiedzać będą dwa typy odwiedzających:

- a) grupy zorganizowane – autokarowe, parkujące obok Memoriału i od niego rozpoczynające zwiedzanie
- b) odwiedzający indywidualnie – poruszający się komunikacją miejską, wchodzący na teren obozu od Szarego Domu lub Memoriału (tramwaj, kolej, autobus, transport własny)

Projektując Miejsce Pamięci należy przewidzieć oznaczenie kierunkowskazami różnych dróg dotarcia w jego pobliżu (ul. Wielicka, Kamieńskiego, Liban) oraz trzeba uwzględnić, że najprawdopodobniej duża grupa odwiedzających będzie zwiedzała Memoriał na końcu, nie na początku drogi.

W Miejscu Pamięci, w miarę możliwości, uwzględnione będą ścieżki poruszania się dla osób z dysfunkcjami ruchowymi, wzroku i słuchu.

Wirtualny przewodnik po Miejscu Pamięci

Ekspozycja stała będzie skrótem prezentującym wybrane aspekty z historii KL Plasow. Dlatego zwiedzanie Miejsca Pamięci będzie rozbudowane o wirtualny przewodnik, dostępny przede wszystkim poprzez osobisty sprzęt zwiedzających (telefon komórkowy, tablet) online. Przewodniki zawierać będą materiały audio i wideo oraz fotografie i dokumenty. Wraz z powiększaniem się archiwum Miejsca Pamięci będą one modyfikowane i rozszerzane.

Infrastruktura: Memorial i Szary Dom

MEMORIAL

Memorial jest budynkiem dwupoziomowym, w którym wydzielone zostały dwie strefy: wystawienniczo-funkcjonalna i biurowo-administracyjna.

Część biurowo-administracyjna, użytkowana i dostępna pracownikom muzeum, znajdować się będzie na poziomie górnym budynku, na antresoli. Złożą się na nią: sala biblioteczno-konferencyjna, biura, pomieszczenie socjalne pracowników, pomieszczenie ochrony, pomieszczenie gospodarcze, magazyn, serwerownia, toalety.

Na dolnym poziomie usytuowana została wystawa stała oraz część recepcyjna: sala edukacyjno-kinowa, kasa, portiernia, sklep muzealny, szatnie, pomieszczenie socjalne dla pracowników i przewodników, zaplecze techniczne. Sanitariaty dla odwiedzających usytuowane zostaną w zewnętrznej części Memoriału, na wprost głównego wejścia do budynku.

W holu wydzielony zostanie obszar wraz z kawiarnią, w którym zwiedzający będą mogli odpocząć w trakcie zwiedzania rozległego Miejsca Pamięci.

SZARY DOM

Szary Dom jest obiektem dwupiętrowym, z piwnicą, i zaadoptowanym w okresie powojennym strychem. W trakcie prac konserwatorskich zostaną, w miarę możliwości, przywrócone pierwotne podziały wewnętrzne budynku. Dlatego autorzy scenariusza pracując nad projektem w odniesieniu do Szarego Domu, bazują na przedwojennych planach Adolfa Siódmaka, autora projektu architektonicznego budynku.

Miejsce Pamięci obejmie cztery istniejące poziomy budynku, który pełnić będzie funkcję wystawienniczą oraz edukacyjną.

Parter/przyziemie (ok. 150 m²) – część funkcjonalna (kasa, sklep, szatnia, magazyn podręczny, portiernia, pomieszczenie gospodarcze, sanitariaty), ekspozycja stała

I-piętro (150 m²) – pomieszczenia obsługi (recepcja, toaleta, pomieszczenie socjalne), toaleta dla zwiedzających, sala edukacyjna, ekspozycja stała - sala refleksji

Strych (90 m²) – serwerownia/wentylatorownia/magazyn/biuro

Piwnice (ok. 163 m²) – ekspozycja stała